

ESTUDI TOPONOMÀSTIC DE BARBENS

I ELS SEUS VOLTANTS

JUDIT IBÓS I SANTIVERI

«És fenomen humà posar noms als llocs i objectes geogràfics
i no pot aillar-se de l'esdevenir històric».

Enric Moreu-Rey

L'objectiu de la present comunicació és donar una visió resumida, però el més acurada possible, de l'inventari dels noms de lloc o topònims, antics i actuals, del terme municipal de Barbens i els seus voltants, i en la mesura del possible, dotar-los d'una explicació etimològica per esbrinar-ne el significat originari. És el que s'anomena un estudi toponomàstic. Per a fer-lo, s'ha hagut de tenir en compte:

L'ELECCIÓ DEL TERRITORI

Barbens, amb els seus agregats, el Bullidor i l'Aguilella (avui despoblats), se situa dins la comarca del Pla d'Urgell i limita amb Seana, les Cases de Barbens, Tornabous, Ivars d'Urgell i Castellnou de Seana. El conjunt del territori té una extensió aproximada de deu quilòmetres quadrats i uns set-cents cinquanta habitants. Però si volem fer un estudi diacrònic, cal que considerem que els termes municipals foren creats a partir de les Corts de Cadis (1810-1814). Històricament, el nostre poble abastava més territori, per exemple, les Cases de Barbens i Seana, i a més a més els topònims són creats, coneguts i usats pels pagesos de Barbens i no pels dels pobles veïns.

L'estudi dels topònims reflectirà la història, el relleu, la vegetació, les activitats agrícoles i ramaderes del territori estudiat. Per això, hem de tenir en compte que Barbens i l'Aguilella apareixen per primer cop documentats al 1090

a l'Acta de consagració de l'església de Guissona. Sabem que a partir de 1167 foren de l'orde del Temple, substituït pel de l'Hospital al 1314 i posteriorment inclòs dins el Gran Priorat de Catalunya. Sabem que el monestir de Poblet hi exercí una influència capital pel que fa a la propietat de les terres des del segle XII fins a la Desamortització de Mendizábal (primer terç del segle XIX).

La fisonomia del territori és comuna a la resta de la Plana d'Urgell: una gran planúria, de gran riquesa agrícola i ramadera, terra de regadiu banyada pel Canal d'Urgell i pel riu Ondara. Avui en dia, s'hi conreen arbres fruiters, pomeres i pereres majoritàriament. Però la riquesa que comportà la construcció del Canal (finals del XIX), tant a nivell agrícola (introducció de nous conreus) com a nivell econòmic (socialització de la terra en benefici dels petits propietaris) és molt recent. Abans era terra de secà, clarament senyorial i feudal. Els més adinerats conreaven cereals; i els menys, vinya, oliveres i ametllers. La terra passà de propietat senyorial a eclesiàstica, d'eclesiàstica a comunal i de comunal a la propietat privada que coneixem avui en dia.

ELS TOPÒNIMS

Un topònim és un nom de lloc, és a dir, un nom propi que designa un lloc o espai geogràfic concret i que ha quedat fossilitzat en una llengua, que s'ha convertit en un element que per a nosaltres només és identificatiu, i que no posseeix cap significat, el qual sí que tenia originàriament. Per exemple, en el cas de *les Vinyasses*, avui no n'hi ha de vinya, però el topònim ens informa que sí que n'hi va haver en el moment de creació del topònim.

El present treball se centra en la toponímia menor, és a dir, en els noms de les partides de terra, dels masos, dels camins, de les fonts, de les basses, etc. Pel que fa als masos, cal fer constar que la Catalunya Nova no posseeix la quantitat de masos que té la Catalunya Vella, perquè allí la població fou més disseminada i, per tant, no disposarem de tanta riquesa en els noms dels masos del terme de Barbens. En tindrem de tres tipus, els que s'anomenen amb «masia de» (*masia del Paner*), els que ho fan amb «torre de» (*torre de Montserrat*) i els que ho fan a través de la designació dels noms de les cases, el «cal» tan típic de la Catalunya Nova (*cal Maginet*).

Els noms de les partides, en ser creacions populars, estan obligats a perpetuar-se en l'oralitat. No és com el nom d'un poble, que on comença i on acaba s'indica amb un retolet que transcriu ortogràficament el topònim. Molts noms

de partides no s'escriuen o s'escriuen de manera diferent (*els Closos/les Closes, l'Aguilella/la Guilella*). Un altre problema afegit és quan s'escriuen en una llengua que no és la pròpia, és a dir, en els documents oficials escrits en castellà, siguin cadastres o registres (*Bufoneras, Cuadrons*). A més, cal afegir les correccions i ultracorreccions de l'escrivà (*Perés, Pont de Palomés*). De vegades, es produeixen falses associacions anomenades etimologia popular que no fan res més que encobrir l'aspecte original del topònim. Per exemple, en un mapa oficial de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, hi trobem «camí del Masot», mot molt típic de la pagesia però que s'ha confós pel *camí d'Almassó*. Davant d'aquesta diversitat ortogràfica i fonètica, he optat pel criteri de l'oralitat, és a dir, el que diu la gent, la font més important de la toponímia menor. En definitiva, són ells qui han creat i usen els topònims.

Altres casos són els fenòmens que provoquen la variació del topònim però que són fruit de l'evolució fonètica normal en la llengua. És el cas, per exemple, del *camí Ral*, amb pèrdua de diftong. L'el·lipsi, tant fonètica com escrita, també és un fenomen corrent degut al que s'anomena economia de la llengua. Per això, un topònim pot ser anomenat de maneres diferents. Per exemple, *les Cases de Barbens* també es coneixen amb el nom de *les Cases*.

En aquest estudi, cal tenir en compte també la varietat diatòpica dels parlants d'aquesta contrada. A Barbens i rodalies es parla nord-occidental estricta. Així ens trobarem el vocalisme àton més ric (i, e, a, o, u), els grups consonàntics [tòʃ] i [iʃ], les geminacions sordes [pɔpple], l'article masculí «lo, los», els acabaments en -o (*Sant Isidro*), la diftongació de «o» (*Aufegats*), etc. que afectaran la pronúncia dels topònims, encara que aquí només consti la forma gràfica.

Pel que fa a l'article dels topònims, si ens hem d'avindre amb la normativa, l'escriurem en minúscula (*la Butxacada, l'Aguilella*).

FONTS PER A L'INVENTARI I L'ESTUDI

En primer lloc, cal dir que les fonts que es poden usar són moltes i diverses. El problema és trobar-les i com més antigues millor.

Aquest és l'obstacle que m'he trobat. Primer, que no podem tornar tan enrere com ens pensem, tant perquè no podem informar-nos de fonts orals antigues com perquè molts documents s'han perdut, cremat, destruït o simplement no se'n té constància.

Les fonts per a la confecció de l'inventari són de dos tipus, orals i escrites (documentals). Les escrites són molt importants perquè ens mostren l'estat originari o més ben dit, aproximat a l'originari, que ens serveix per desxifrar el seu significat, ja que molts topònims han estat modificats o senzillament perquè no reconeixem l'estrat lingüístic a què pertanyen. I les fonts orals són imprescindibles perquè no tots els noms de lloc estan recollits documentalment, com és el cas de *les Rotes* o *els Aragalls*. Jo n'he disposat d'una bona colla, la majoria dels quals són pagesos i es coneixen bé el terme.

Disposem de mapes, un de l'Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC) del 1987, un del Instituto Geográfico Cadastral (IGC), un tercer no datat que me'l vaig trobar a l'arxiu municipal i dos cedits per la Casa Canal de Mollerussa.

Hi ha documents on es fa constància de les terres, del nom de les partides, dels propietaris, de les afrontacions, d'allò que s'hi cultiva, de la riquesa que aporten, etc. Són els cadastres oficials o rústica, implantats al segle XVIII; els antics capbreus, representants màxims del règim senyorial o feudal i que precedien els cadastres; els anomenats «amilloramientos», que servien per demostrar la propietat d'una terra, així com la seva riquesa; i finalment, el registre de la propietat castellà, creat el 1871, entre altres.

De capbreus n'hi havia un del segle XVII a Barbens, però sembla que per causes desconegudes ha desaparegut. De cadastres en dispo de tres: 1884 (*Llibre de apeo de Barbens y Aguilera*), un altre del 1886 (*Cartillas evaluación fincas rústicas y urbanas. Barbens año 1886 y 1896*) i un del 1996. D'«amilloramientos» en dispo de quatre: 1949, 1950, 1951, 1953. Del Registre (en el cas de Barbens, és el Registre de la propietat de Balaguer) només hi ha documents a partir del 1917 i, a més, cal tenir en compte que és una entitat privada i, com és normal, no hi surten totes les partides que hi ha i hi hagué.

Pel que fa als documents eclesiàstics dels quals dispo l'arxiu parroquial, n'hi ha un, el *Llibre de la Causa Pia. Fundada en el ajñ de 1872 per lo R. Manuel Duart pre Bicari de Barbens*, que fa menció de les terres que l'Església posseïa al terme de Barbens, així com el nom de les partides i la seva localització.

Ara bé, hi ha altres materials que, sense el propòsit de recollir el nom dels propietaris i les seves terres, esmenten en un moment o altre un nom d'una partida, d'una font, d'un camí, etc. És el cas de documents que no són res més que multes que vaig trobar a l'arxiu municipal en què apareixen els noms de lloc on fa referència l'acte que ha provocat la conseqüent multa. En cito un exemple: «1901. Introducción de una burra en la alfalfa del término llamado Cabana».

Una altra font documental que vaig trobar és la que fa referència als hidrònims. És *Antecedentes sobre terraplenes de la Turbina y sobre las avenidas de aguas del río Cervera* (1909).

Altres referents són els llibres de geografia, història o d'un altre àmbit en què apareixen, sense més pretensió que aquesta, més noms de lloc.

De fonts orals n'he disposat de moltes però la majoria fan referència a les Cases de Barbens, Barbens i el Bullidor, ja que els pagesos de Barbens hi tenen terres i tots hi han treballat. No passa així a l'Aguilella, que en ser la major part d'un sol propietari, els pagesos de Barbens no hi han tingut tant accés.

Ramon Amigó¹ ens comenta la necessitat d'emprendre enquestes orals sense pèrdua de temps «abans que no es mori aquell vellet que sap tantes coses que no ha transmès a la joventut que li ve darrere». Sens dubte, el pagès o pastor vell havia anat al tros a peu o damunt la somera o el carro, cosa que li havia permès més de fixar-se en la fisonomia de la terra o del camí i de designar els llocs amb un nom concret. També calia, doncs, anomenar aquelles terres on hi treballaven dia rere dia per tal de diferenciar-les. Actualment, el procés accelerat de canvis que pateix la societat perjudica la gran riquesa de la toponímia menor. Ara els joves ja no saben on són les *Cadiretes*, la *Mallola* o qualsevol altre topònim, senzillament perquè no es viu a pagès com es vivia abans.

Per esbrinar el significat originari dels topònims, se'ns fa imprescindible l'estudi etimològic. Per això, he consultat autoritats com Joan Coromines (l'*Onomasticon Cataloniae*-OC-,² el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*—DECat—³ i *Estudis de toponímia catalana*), el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) d'Alcover i Moll,⁴ *Els nostres noms de lloc* d'Enric Moreu-Rey,⁵ alguns articles de Ramon Amigó, Albert Turull i Xavier Terrado i finalment algun llibre sobre l'antroponímia, com el de Josep Maria Albaigés, *Diccionari de noms de persona*,⁶ entre altres.

1. Ramon Amigó: *Sobre inventaris de noms de lloc. Introducció metodològica*, Centre de Lectura, Reus, 1989, pàg. 62.

2. Joan Coromines: *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana* (8 vols.), Curial/La Caixa, Barcelona, 1982-1997.

3. Joan Coromines: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (9 vols.), Curial/La Caixa, Barcelona, 1980-1991.

4. Alcover-Moll: *Diccionari català-valencià-balear* (10 vols.), Moll, Palma de Mallorca, 1969-1977.

5. Enric Moreu-Rey: *Els nostres noms de lloc*, Moll, Palma de Mallorca, 1982.

6. Josep Maria Albaigés: *Diccionari de noms de persona*, Edicions 62, Barcelona, 1980.

Dic que l'estudi etimològic és imprescindible perquè hi ha topònims que no són transparents, com diu Xavier Terrado,⁷ o sigui, que no els entenem amb el vocabulari actual, per molt que sigui la mateixa llengua, com passa en la majoria dels nostres topònims. Per aquesta raó, se'ns fa imprescindible la documentació antiga així com l'estudi de la gramàtica històrica o de la història de la llengua. Per exemple, com sabríem que les Colomines i la Font del Gat no tenen res a veure ni amb els coloms ni amb els gats?

FORMACIÓ I CLASSIFICACIÓ DELS TOPÒNIMS

Albert Turull⁸ parteix de la base que la majoria dels topònims, noms propis, deriven d'antics noms comuns ja que la majoria es refereixen a l'entorn geogràfic immediat. Només cal fixar-nos amb un com *la Serreta* per veure que és el diminutiu de serra i que vol dir exactament això, que allà on la gent ho denomina així, hi ha realment o hi va haver una serra petita que destaca o destacava de la gran planúria que és Barbens. És el cas d'un corònim (la serreta) que passa a ser topònim (la Serreta). Doncs bé, aquest fenomen de formació és més un procés que no pas un acte concret com ho és, per exemple, els noms de persona, que els rebem imposats pels pares quan ens bategen. Partim del fet que va existir primer de tot el nom comú (*mont orgull o mont orgullós, per exemple), i que per arribar a esdevenir nom propi passà per una altra fase: el que s'ha anomenat el pretopònim o el prototopònim (*mont Orgull)—o sigui, es fossilitza «Orgull» i es manté el nom «mont» com a nom comú que és en la nostra llengua. Després d'aquest procés, el topònim resultant serà la seva aglutinació en *Montargulls*. D'aquesta manera, establim diferents grups de topònims segons la seva formació: topònims referencials o de nominació objectiva, topònims derivats d'antropònims, hagiopònims i topònims derivats de topònims.

Classificar els topònims en diferents camps semàntics ens demostra la interdisciplinarietat de la toponímia en conjunt. Ens ensenya història, dret, geografia, botànica, hidronímia, fauna, tipus de construccions arquitectòniques,

7. Xavier Terrado: «Fonaments per a l'estudi etimològic de la toponímia catalana», *Introducció a l'onomàstica. Toponímia i antroponímia general*. Actes del cicle de conferències «Onomàstica catalana (Lleida, 1991)», Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1994, pàg. 53.

8. Albert Turull: «La formació dels topònims», *Introducció a l'onomàstica. Toponímia i antroponímia catalana i general*. Actes del cicle de conferències «Onomàstica Catalana (Lleida, 1991)», Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1994, pàgs. 73-94.

estrats lingüístics anteriors o simultanis a la nostra llengua; en fi, la seva gran riquesa ens mostra la mentalitat i la vida dels nostres avantpassats, potser alguns de bastant remots.

Podem saber si l'antic Barbens fou ocupat pels ibers, pels romans o pels àrabs, si n'han deixat algun rastre, per petit que sigui, en la toponímia. Sabem també com era la vida agrícola abans de la construcció del canal: què s'hi conreava, qui era propietari de les terres, els objectes que usaven per treballar la terra, etc. Ens trobem també qüestions relacionades amb el dret: la propietat o col·lectivitat de la terra, el paper eclesiàstic envers el territori, els sistemes de mesura, etc. La toponímia connecta amb moltes altres disciplines, com la geografia pel que fa l'aspecte antic i modern de la terra, la seva configuració (dimensions, color, aspecte, forma, etc.), les vies de comunicació, etc.; i també amb l'arquitectura ja que sabem els tipus de construccions que predominaven (masos, torres, quadres, cabanes, etc.). Altres topònims tenen relació amb la lingüística mateixa, i dins d'aquesta, amb l'onomàstica. Són, per exemple, els noms dels vents. No són mots propis (s'escriuen amb minúscula) però es diferencien entre si per mitjà de noms. Formen part del que s'anomena l'onomàstica vària (aquell conjunt de noms que no són ni topònims ni antropònims). Tanmateix, aquest nom de vent es converteix en nom propi i, en suma, en topònim quan designa una extensió limitada de terra (per exemple, *els Buidassacs*).

Els cent noranta-sis topònims inventariats, tots excepte quatre (*Barbens*, *l'Aguilella*, *Seana* i *el Bullidor*), corresponen a topònims menors i es poden classificar de maneres diferents segons la seva vigència, l'origen i formació.

A. Vigència: Els topònims es poden classificar segons si són actuals o pretèrits. Són pretèrits: *Aufegats*, *Cabana*, *Canalisa*, *riu Cervera*, *les Colomines del Pastoret*, *Comunals*, *Eral*, *les Forques* (parcel·la de terra a l'interior del poble de Barbens on la memòria popular diu que s'hi penjava la gent a la manera d'espectacle públic), *Horts*, *la masia del Déu*, *la masia de la Mina*, *Palafargues*, *Pont de Palomers*, *Prats*, *Puntal de la fonteta*, *la Quadra de Poblet*, *el camí de Reus a Londres* i *Sort del Reguer*, és a dir, divuit enfront dels cent setanta-sis d'actuals.

B. Origen: La classificació segons l'origen és la més complicada perquè és la que té menys fiabilitat. Molts dels topònims presenten moltes solucions pel que fa al seu origen o significat. De llatins podem destacar els topònims *Barbens* i *Seana*. Segons Moreu-Rey, Coromines (OC) i el DCVB, *Barbens* prové d'un antropònim llatí. Per al DCVB prové de «Barbanus» amb el canvi mossaràbic de «a» en «e»; en canvi, Coromines prefereix la forma «Barbentius» (*entius* és sufix